

OKTOBER 2025

Kiezen op een Kantelpunt

Internationale Veiligheid en Defensie
in de verkiezingsprogramma's¹

© Reuters

Introductie

Op woensdag 29 oktober 2025 gaat Nederland naar de stembus voor de Tweede Kamerverkiezingen en zijn er ingrijpende keuzes te maken op het gebied van veiligheid en defensie.

Het is bijna vier jaar geleden dat Rusland Oekraïne is binnengevallen met een volledige invasie. En alhoewel investeringen in defensie en

veiligheid toenemen, is Europa nog onvoldoende in staat zichzelf te verdedigen. Recente Russische prikacties met drones in Polen laten zwaktes en onvermogen van Europa zien om hier adequaat op te reageren.²

Tegelijkertijd bestaan er twijfels over de Europese relatie met de VS. Het buitenland- en veiligheidsbeleid van de regering Trump is vaak onvoorspelbaar, van speculaties over

1 Voor de analyse over de politieke partijen zijn alleen de verkiezingsprogramma's van de zittende partijen in de Tweede Kamer, en de doorrekening van het CPB van 10 oktober 2025, gebruikt.

2 Bart van den Berg & Erik Stijnman, 'Testing the threshold: What the Russian drone incursion into Poland means for NATO', *Clingendael*, 23 september 2025.

een mogelijke annexatie van Groenland³, tot een dreigende handelsoorlog⁴ en wisselende verstandhoudingen met de Oekraïense president Zelensky en de Russische president Poetin.

Hiermee heeft de lang lopende discussie over strategische autonomie, en Europa als een onafhankelijke veiligheidsactor, fors aan urgentie gewonnen.⁵ Nederland en Europa staan hierin op een kantelpunt. Dit is ook terug te zien in de verschillende verkiezingsprogramma's, want is het Amerika van Donald Trump nu vriend of vijand?⁶ Kan Europa überhaupt zelf voor haar eigen verdediging zorgen en hoeveel mag dat kosten? Binnen de Nederlandse politiek lopen de meningen aan de vooravond van de verkiezingen daarover nogal uiteen.

Deze Clingendael Alert analyseert de standpunten op het gebied van defensie en veiligheid in de verkiezingsprogramma's van alle zittende partijen in de Tweede Kamer. Daarbij komen aan de orde: het vijandsbeeld van zittende politieke partijen; welke partners en allianties zij voor ogen hebben; wat hun visie is op de Nederlandse rol in de oorlog in Oekraïne; hoe zij het defensie- en veiligheidsbeleid willen financieren; en hoe zij aankijken tegen het vraagstuk van bredere maatschappelijke weerbaarheid. Daarbij wordt stilgestaan bij de raakvlakken tussen partijen, maar ook juist bij de politieke twistpunten.

Vijanden en dreiging

Blik op Rusland en China

In de verkiezingsprogramma's schetsen bijna alle politieke partijen een vijandsbeeld. Waar in 2020 de meningen over Rusland nog ver uiteen lagen⁷, is er sinds de invasie van Rusland in Oekraïne in

2022 een brede consensus: vrijwel alle partijen beschouwen Rusland als een directe bedreiging voor de Europese, en daarmee ook Nederlandse veiligheid.

Een uitzondering is **FVD**, dat Rusland niet als bedreiging ziet en de banden met het land wil normaliseren. **DENK**, **PVV** en **SP** erkennen weliswaar dat Rusland een bedreiging vormt voor Oekraïne, maar beschouwen het land niet als een directe dreiging voor Nederland. De meerderheid van partijen ziet ook China als een dreiging, vooral vanwege strategische afhankelijkheden op het gebied van grondstoffen, digitale infrastructuur en technologische innovatie. **DENK**, **FVD** en de **PVV** zijn hier uitzonderingen op, zij noemen China op geen enkele manier in een veiligheidscontext. De **SP** waarschuwt tegen het aanwakkeren van spanningen met China, en neemt verder geen positie in over het land.

Hybride dreigingen

Daarnaast worden hybride dreigingen – waaronder ook cyberaanvallen, incidenten met drones en desinformatie vallen – nadrukkelijk in elk verkiezingsprogramma benoemd, behalve in die van **DENK** en de **PVV**. Deze dreigingen worden veelal algemeen aangehaald zonder te verwijzen naar specifieke landen.

Overige dreigingen

Alleen **BBB** noemt Venezuela als bedreiging, vooral vanwege de overzeese gebieden. **PVV** en **JA21** zien de islam als dreiging; door de **PVV** is dit de enige genoemde dreiging. Opvallend is dat **FVD** de islam dit keer niet noemt, in tegenstelling tot eerdere jaren. Verschillende partijen beschouwen Iran als bedreiging, onder meer vanwege buitenlandse inmenging en het risico op een kernwapen. **DENK** ziet voornamelijk Israëliische inmenging als een probleem.

3 Shreyas Sinha, 'Greenland is Sitting on \$4 Trillion in Rare Earth that Could Reshape Global Power', *Observer*, 27 maart 2025.

4 Jesus Mesa, 'Trump Tariff Chart: Full List of Countries Hit With 'Reciprocal' Tariffs', *Newsweek*, 2 april 2025.

5 Dick Zandee et al., 'European strategic autonomy in security and defence', *Clingendael*, 3 december 2020.

6 Kaspar Pucek et al., 'Europa tussen Trumps Amerika en Poetins Rusland', *Clingendael*, 4 juni 2025.

7 Bob Deen et al., "'Wat denkt u: komen de Russen?'", *Clingendael*, 29 september 2020.

Vijanden en dreigingen	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Dreiging															
Rusland	Red	Red	Red	Red	Grey	Green	Red	Red	Red	Red	Grey	Red	Grey	Red	Red
China	Red	Red	Red	Red	Grey	Grey	Red	Red	Red	Red	Grey	Red	Grey	Red	Red
Iran	Red	Red	Red	Grey	Grey	Grey	Red	Red	Grey	Grey	Grey	Red	Grey	Grey	Red
Venezuela	Red	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey
Overige factoren															
Terugtrekkende VS	Green	Grey	Grey	Red	Grey	Grey	Red	Green	Grey	Red	Grey	Green	Red	Red	Grey
Hybride dreigingen	Red	Red	Red	Red	Grey	Grey	Red	Red	Red	Red	Grey	Red	Red	Red	Red
Islam	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Grey	Red	Red	Grey	Grey	Red	Grey	Grey	Grey	Grey

Tabel 1 Dreigingsperceptie voor Nederland van politieke partijen

Legenda:

Dreiging
Onduidelijk of niet genoemd
Geen dreiging

Vrienden

Steun voor NAVO, met enkele kanttekeningen

Nederland is lid van diverse internationale organisaties en samenwerkingsverbanden, in het bijzonder van de NAVO en de Europese Unie. Er bestaat onder de partijen brede overeenstemming over het belang van de NAVO als hoeksteen van de Nederlandse veiligheid. Uitzonderingen hierop zijn **DENK**, **FVD**, **PvdD** en **SP**. Deze partijen zeggen niks over de NAVO (**DENK**), willen het Nederlandse NAVO-lidmaatschap heroverwegen (**FVD**) of streven naar alternatieve samenwerkingsverbanden (**PvdD** en **SP**).

Onder de partijen die Nederlands NAVO-lidmaatschap sterk steunen bestaat geen consensus over de Europese rol daarin. Het **CDA**, **CU**, **D66**, **GL-PvdA**, **Volt** en **VVD** zien een versterking van de Europese pijler binnen de NAVO voor zich, waarbij er niet duidelijk wordt gedefinieerd wat dit in de praktijk moet gaan betekenen. De overige partijen noemen deze Europese pijler binnen de NAVO niet.

Veiligheid en de EU

Bijna alle partijen steunen het EU-lidmaatschap van Nederland, alleen **FVD** is daartegen. Wel verschillen partijen sterk over de mate waarin bevoegdheden naar Brussel mogen gaan, vooral op het gebied van buitenland- en veiligheidsbeleid.

Ook het vetorecht binnen de EU zorgt voor discussie. Veelal progressieve partijen willen het vetorecht in de EU opheffen voor buitenland- en veiligheidskwesties, zodat Europa slagvaardiger kan optreden. Conservatieve partijen, en partijen op de uiteinden van het politieke spectrum, zijn daartegen en hechten aan nationale soevereiniteit.

Een Europees leger krijgt weinig steun. Alleen **D66** en **Volt** staan hiervoor open, waarbij **Volt** bijvoorbeeld een Europese commandostructuur met de Military Planning and Conduct Capability (MPCC) als Europees militair hoofdkwartier voor zich ziet. **CDA**, **Volt** en **VVD** pleiten voor een 'Europa van verschillende snelheden', waarin coalities van bereidwillige landen samen optrekken op veiligheidsgebied, zonder gehinderd te worden door het vereiste van unanimititeit.

Vrienden	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Allianties															
Europees leger															
Europese pijler binnen NAVO															
Vetorecht binnen EU opheffen															
NAVO als hoeksteen															
Versterken VN															
Internationaal Strafhof															
Relatie met VS															
Versterken															
Afhankelijkheden afbouwen															
Diversificeren, nieuwe vrienden															

Tabel 2 Vrienden, strategische oriëntatie en relatie met VS

Voor
Onduidelijk of niet genoemd
Tegen

De partijen haken hiermee aan bij lopende discussies over strategische autonomie, en hoe Europa zich moet verdedigen. De Europese pijler binnen de NAVO lijkt het meeste draagvlak te hebben.

Internationale rechtsorde

Zowel de VN als het Internationaal Gerechtshof vormen een essentieel onderdeel van de internationale rechtsorde. Tegelijkertijd verdeelt dit de partijen. Zo pleiten voornamelijk progressieve partijen voor een sterkere en daadkrachtigere VN. Zij zien de vetomacht in de VN Veiligheidsraad als een probleem dat de slagkracht van de organisatie ondermijnt.

Tegelijkertijd blijft er een grote mate van steun bestaan voor de rol van Nederland als lid en gastland van het Internationaal Strafhof in Den Haag. De **BBB** nuanceert haar standpunt hierin door te stellen dat Nederland een kritische houding dient aan te houden en uitspraken niet blindelings moet volgen.

FVD en de **PVV** willen op hun beurt internationale verdragen opzeggen, en wijzen daarbij specifiek naar het VN Vluchtelingenverdrag.

Uiteenlopende opvattingen over de VS

De betrekkingen met de VS verdelen de partijen. Velen vinden het Amerikaanse buitenlandbeleid onvoorspelbaar. **D66**, **GL-PvdA** en **Volt** zien een terugtrekkende VS als risico voor de Nederlandse veiligheid, en concluderen dat Europa daardoor meer op eigen benen moet staan. **JA21**, **BBB** en **SGP** willen juist de samenwerking met de VS versterken. **VVD** en **CDA** willen blijven samenwerken, maar pleiten voor minder afhankelijkheid en een meer evenwichtige relatie.

Oude en nieuwe vrienden

In reactie op een terugtrekkende VS en om afhankelijkheden van Rusland en China te verminderen, richten veel partijen zich in hun verkiezingsprogramma ook op wat de **VVD** 'nieuwe vrienden' noemt. Zo worden India, Zuid-Afrika, Indonesië, Suriname, Turkije, Marokko, Zuid-Korea, Japan, de Verenigde Arabische Emiraten en meerdere Zuid-Amerikaanse landen door verscheidene partijen genoemd als mogelijke partners.

Opvallende standpunten

Tot slot bestaan er nog een aantal opvallende individuele partijstandpunten. Zo wenst de **BBB**

de permanente stationering van een volledige brigade in Polen of Litouwen, en wenst het daarnaast een periodieke aanwezigheid van de Koninklijke Marine in de Straat van Taiwan om handelsroutes te beschermen.

De **VVD** spreekt de ambitie uit om van Europa een 'derde geopolitieke macht' te maken, zonder te specificeren wat dit betekent. Daarnaast wenst het naar Amerikaans model een Europees 'five eyes' model op het gebied van inlichtingen te ontwikkelen, zonder inzicht te geven welke partners hier onderdeel van uitmaken.

Oekraïne

Eensgezind over steun aan Oekraïne, verdeeld over de invulling

Een van de meest prominente geopolitieke ontwikkelingen waarmee Europa, en dus ook Nederland, wordt geconfronteerd, is de Russische invasie van Oekraïne. Alle partijen maken hier een vermelding van in de verkiezingsprogramma's, waarbij alleen **FVD** geen steun uitspreekt voor Oekraïne.

Partijen zijn verdeeld over Oekraïens lidmaatschap van de EU en NAVO. **CU, D66, GL-PvdA, NSC, Volt** en **VVD** steunen beide, mits Oekraïne voldoet aan de politieke, economische en rechtstatelijke voorwaarden. Andere partijen zijn terughoudend, vaag of uitgesproken tegen, zoals **BBB, DENK, FVD, JA21** en **PVV**.

Militaire en humanitaire steun

Er bestaat een breder draagvlak voor de huidige Nederlandse bijdrage aan de verdediging van, en het verlenen van humanitaire steun aan Oekraïne. Enkel de **PVV** en **FVD**, die Nederland in zijn geheel wenst te onttrekken van de oorlog in Oekraïne, steunen geen verdere uitvoering van de huidige Nederlandse inspanningen hiertoe.

De **VVD** en **GL-PvdA** wensen deze steun zelfs langdurig vast te leggen. Het **CDA, D66** en **Volt** willen de ongeveer 210 miljard euro⁸ aan bevroren Russische tegoeden inzetten ten behoeve van Oekraïne, bijvoorbeeld om de naoorlogse wederopbouw te financieren (**CDA** en **D66**) of als onderpand voor leningen ten behoeve van de Oekraïense strijdkrachten (**Volt**).

Fysieke militaire inzet

De **VVD** staat open voor een Nederlandse bijdrage aan een eventuele vredesmacht in Oekraïne, zonder uit te werken wat dit in de praktijk betekent of aan welke randvoorwaarden dit zou moeten voldoen. Andere partijen, zoals de **BBB, FVD** en **PVV**, spreken zich expliciet uit tegen *boots on the ground* in Oekraïne. **Volt** spreekt zich uit voor een *coalition of the willing*, maar omschrijft niet hoe dit eruit moet zien en wat die gaat doen. **GL-PvdA** wenst Oekraïne op het gebied van Europees veiligheids- en defensiebeleid nu al te integreren in de EU door een zogeheten 'veiligheidspact', waarbij vooralsnog onduidelijk blijft wat dit precies behelst.

Opvallende standpunten

Ook bestaan er nog enkele opvallende partijstandpunten over de oorlog in Oekraïne. Zo wenst de **PvdD** nadrukkelijk dat Nederland geen wapens aan Oekraïne levert die door internationale verdragen verboden zijn, zoals clusterbommen en anti-personeelsmijnen. De **PVV** verklaart op haar beurt dat het Oekraïne steunt, maar dat andere landen meer moeten gaan doen, waarbij het benadrukt dat Nederland al ruim 20 miljard euro aan Oekraïne heeft betaald. Resultaat is dat de mate van steun vanuit de partij voor Oekraïne nogal dubbelzinnig blijft.

8 Marc Jones, 'Explainer: How the West uses Russia's frozen reserves to help Ukraine', Reuters, 5 maart 2025.

Oekraïne	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Mate van steun															
In woord															
Humanitair															
Militair															
Fysieke inzet															
Perspectief op															
Toetreding tot EU ⁹															
Toetreding tot NAVO															

Tabel 3 Mate van steun aan Oekraïne

Voor
Onduidelijk of niet genoemd
Tegen

Visies op versterken krijgsmacht

Capaciteiten

Een grote meerderheid van de politieke partijen is voor het versterken van de Nederlandse krijgsmacht. De **SP** en **DENK** zijn daar uitzonderingen op, waarbij **DENK** stelt dat de “enorme militaire overmacht van de NAVO niet verder uitgebreid hoeft te worden.” De focus van partijen bij het versterken van defensie ligt hoofdzakelijk op het investeren in luchtverdedigings-, drone-, space- en cyber-capaciteiten. Partijen willen hiermee investeren in hoogwaardige technologie, maar hoe dit zich precies vertaalt naar slagkracht blijft onduidelijk.

Financiële toezegging: Hoeveel gaan we uitgeven?

Er wordt verschillend gedacht over de financiële invulling van de versterking van defensiecapaciteiten. Tijdens de NAVO-top in Den Haag is overeenstemming bereikt over een herijkte NAVO-norm van 3,5% aan directe defensiecapaciteiten, aangevuld met 1,5% van het bruto binnenlands product (bbp)

voor defensiegerelateerde uitgaven. Dit zijn toezeggingen die Nederland heeft gedaan, toch willen een aantal partijen hierop terugkomen.

De **SP** verzet zich tegen druk vanuit de VS, **FVD** wil zich niet verplichten tot investeringen en **PvdD** vreest een ‘blanco cheque’ voor defensie die andere prioriteiten als klimaat, zorg en onderwijs onder druk zet. De **PVV** zegt alleen dat de uitgaven moeten stijgen, terwijl de **BBB** verklaart de NAVO-norm als uitgangspunt richting 2035 te zien maar het deze norm niet wil vastleggen met het oog op de dreiging dat dit ten koste gaat van andere kostenposten.

De meeste partijen die hun programma hebben laten doorrekenen door het Centraal Planbureau (CPB) nemen de NAVO-norm als basis, en intensiveren defensie-uitgaven per 2030 met 6,3 miljard. Vanuit daar groeien de meeste uitgaven door naar een uiteindelijke intensivering van 19,3 miljard per 2035 om daarmee aan de NAVO-norm te voldoen. Uitzonderingen hierop zijn **BBB**, **GL-PvdA** en **NSC**, die een verdere intensivering na 2030 niet meenemen in de berekeningen maar wel in woord zeggen de NAVO-norm te willen halen.

9 Met inachtneming van verschillende voorwaarden, zoals de Kopenhagen-criteria

Versterking krijgsmacht	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Luchtverdediging	✓		✓	✓			✓	✓	✓			✓		✓	✓
Drones	✓			✓			✓	✓	✓			✓		✓	✓
Cyber	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓
Ruimtevaart	✓						✓	✓						✓	✓

Tabel 4 Meest genoemde te versterken capaciteiten

Financiële dekking: Hoe gaan we de rekening betalen?

Nederland koerst momenteel af op een staatsschuld van 50% van het bbp in 2030, en naar 126% van het bbp in 2060.¹⁰ Dit dwingt partijen fundamentele keuzes te maken over hoe zij de voorgestelde verhoging van de defensie-uitgaven wensen te financieren. Het merendeel van de partijen¹¹ richt zich in hun verkiezingsprogramma hoofdzakelijk op bezuinigingen op overheidsuitgaven, met name in zowel de zorg en internationale samenwerking, maar ook sociale zekerheid en klimaatmaatregelen worden genoemd.

GL- PvdA, PvdD, SP en Volt stellen tegelijkertijd dat 'de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen', wat in de praktijk neerkomt op het belasten van bedrijven, vermogenden en vervuilers. De **PvdD** pleit voor een maximale belasting op de wapenindustrie, een bijzondere constructie die ertoe kan leiden dat vervolgens de hogere belasting wordt doorberekend in de prijs van wapens.

Het **CDA** introduceert via een 'vrijheidsbijdrage' een belastingverhoging, en een aantal partijen zien kansen gebruik te maken van ruimere EU-begrotingsregels voor defensie. Ze laten hiermee de schulden oplopen, en spreken in sommige gevallen zelfs over gezamenlijke Europese schulden om defensie-uitgaven te financieren. Opvallend is dat de term Eurobonds

veelal gemeden wordt, de term lijkt te negatief beladen.

Nationale weerbaarheid

Opkomstplicht en reservisten

Ongeveer de helft van de partijen steunt de invoering van een opkomstplicht, vaak naar Scandinavisch voorbeeld. Partijen willen geen dienstplicht, maar zien toekomst in een model waarin jongeren op basis van geschiktheid en motivatie opgeroepen kunnen worden.

Daarnaast wensen veel partijen in te zetten op de uitbreiding en flexibilisering van het reservistenbestand. De **BBB** gaat verder en spreekt de wens uit om reservisten om te vormen tot een volwaardige 'Nationale Garde' die georganiseerd moet worden aan de hand van 'provinciale eenheden'.

Ruimtelijke opgave en wet- en regelgeving

Om te groeien heeft defensie ruimte nodig, bijvoorbeeld oefenterreinen en nieuwgebouwde kazernes. Ongeveer de helft van de partijen is hier expliciet voor. **BBB** ziet kansen om, door een brigade naar Polen of Litouwen te sturen, de omgevingsdruk in Nederland te verlichten.

Op het gebied van wet- en regelgeving is er een relatief kleine groep rechtse partijen die steun uitspreken voor een uitzonderingspositie voor defensie, bijvoorbeeld in relatie tot natuurvergunningen. Overige partijen nemen hier geen duidelijk standpunt over in, behalve **D66** en de **PvdD** die zich nadrukkelijk uitspreken tegen een dergelijke uitzonderingspositie.

10 Centraal Planbureau, 'Keuzes in Kaart 2027-2030', 10 oktober 2025.

11 De 10 partijen die deel hebben genomen aan Keuzes in Kaart 2027-2030 van het Centraal Planbureau (CPB).

	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Financiering defensie															
Mate van steun															
Meer uitgeven aan defensie															
Toezegging NAVO-norm															
CPB-ramingen															
<i>Intensivering uitgaven defensie</i>															
Op koers in 2030 (+6,3 mld)															
Haalt norm in 2035 (+19,3 mld)															
Hoe te betalen															
Bezuinigingen															
Zorg	✓	✓	✓	✓				✓	✓			✓		✓	✓
Internationale samenwerking	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓			✓			✓
Sociale zekerheid			✓				✓					✓			✓
Klimaatmaatregelen	✓							✓							
Lastenverhogingen		✓	✓	✓	✓		✓			✓		✓	✓	✓	✓
Ruimere begrotingsregels		✓		✓			✓							✓	
Europese leningen				✓			✓			✓				✓	
Prognose staatsschuld															
2030 (% van bbp)	49,6%	49,0%	49,2%	51,5%			48,4%	51,1%	49,4%			49,9%		48,9%	48,6%
2060 (% van bbp)	124%	133%	133%	127%			130%	114%	154%			138%		150%	107%

Tabel 5 Financiën¹²

Voor
Onduidelijk of niet genoemd
Tegen
Niet doorgerekend door CPB

Strategische afhankelijkheden en cyber

Het onderwerp nationale weerbaarheid komt in ieder verkiezingsprogramma voorbij. Partijen zien strategische afhankelijkheden als een probleem voor Nederland en Europa, zeker waar het gaat om energie, grondstoffen, en het

digitale en technologische domein. Op het gebied van grondstoffen en energie, en hoe deze afhankelijkheden af te bouwen, zijn de partijen vaak onduidelijk. Er ontbreekt in veel verkiezingsprogramma's een stevige gedeelde visie over hoe dit op te pakken, en met welke partners dat vervolgens moet gebeuren.

Binnen deze context is cyberveiligheid de meest benadrukte vorm van weerbaarheid. Uitzonderingen daarop zijn **DENK** en de **PVV**, die het woord 'cyber' in hun programma's niet noemen. Andere partijen doen uiteenlopende

¹² In deze tabel zijn zowel gegevens uit de verkiezingsprogramma's als de doorberekeningen van het CPB verwerkt. De effecten op staatsschuld betreffen het totaalpakket aan beleidsmaatregelen, niet alleen defensie en veiligheid.

Nationale weerbaarheid	BBB	CDA	CU	D66	DENK	FVD	GL-PvdA	JA21	NSC	PvdD	PVV	SGP	SP	Volt	VVD
Personeel															
Herinvoering opkomstplicht	Red	Green	Green	Green	Red	Red	Red	Green	Green	Red	Red	Grey	Red	Green	Green
Uitbreiding reservistenbestand	Green	Green	Green	Grey	Grey	Grey	Green	Green	Green	Grey	Green	Green	Grey	Green	Green
Ruimte & natuur															
Meer ruimte voor defensie	Green	Green	Green	Green	Grey	Grey	Grey	Green	Grey	Red	Grey	Green	Grey	Grey	Green
Aanpassen wet-en regelgeving	Green	Grey	Grey	Red	Grey	Grey	Grey	Green	Grey	Red	Grey	Green	Grey	Grey	Green
Strategische afhankelijkheden															
Geïdentificeerd als probleem	Green	Green	Green	Green	Grey	Grey	Green	Green	Green	Green	Grey	Green	Green	Green	Green
Nederlandse of Europese Cloud	Green	Green	Green	Green	Grey	Grey	Green	Green	Green	Grey	Grey	Green	Green	Green	Green

Tabel 6 Maatschappelijke effecten en weerbaarheid

Voor
Onduidelijk of niet genoemd
Tegen

voorstellen op dit gebied. Van het belasten van Big Tech (**GL-PvdA**) tot het ombouwen van het Nationaal Cyber Security Centrum tot een autoriteit met handhavings- en sanctiebevoegdheden (**Volt**). Veel partijen benadrukken ook het belang van een Nederlandse of Europese cloud, als alternatief voor afhankelijkheid van Amerikaanse aanbieders en ter versterking van digitale autonomie.

Prioriteit voor eigen industrie

Een aantal partijen richt zich expliciet op de Nederlandse defensie-industrie, die volgens hen prioriteit moet krijgen. De **VVD** pleit voor een voorkeursbehandeling van Nederlandse ondernemers bij militaire aankopen, terwijl de **BBB** een wet wil invoeren, die voorschrijft dat minstens 50% van de defensie-uitgaven in eigen land blijft. Tegelijkertijd steunen **D66**, **GL-PvdA**, **PvdD**, **SGP**, **Volt** en **VVD** gezamenlijke inkoop van materieel met Europese partners. Andere partijen maken hierover geen opmerkingen.

Door uiteenlopende voorstellen blijft er een gebrek aan een duidelijke richting voor de defensie-industrie bestaan. Met de plannen om fors industrieel op te schalen, en de groeiende spanningen aan de grenzen van het NAVO-

gebied, is er een sterke behoefte aan duidelijke keuzes en samenwerking. Echter vormt het gebrek aan een breed gedragen industriële visie onder partijen een voortdurende belemmering hiertoe.

Conclusie

Voor Nederland bevinden internationale veiligheid en defensie zich op een kantelpunt. De snel veranderende geopolitieke verhoudingen, de toenemende dreiging aan de randen van Europa en de druk op het internationale rechtsorde dwingen tot scherpe, ingrijpende keuzes over onze rol in de wereld en de inrichting van ons defensiebeleid.

In vergelijking met eerdere verkiezingen is zowel bij de bevolking als bij de meeste politieke partijen de dreigingsperceptie sterk toegenomen. Met name over de dreiging van Rusland bestaat er sinds de Russische invasie van Oekraïne politieke overeenstemming, met uitzondering van enkele partijen op de flanken van het politieke spectrum.

Veel partijen zien ook China als een bedreiging, vooral vanwege de strategische afhankelijkheid van grondstoffen, digitale infrastructuur en

technologie. Hybride oorlogsvoering wordt ook als een groeiend probleem beschouwd. Dit sluit aan bij de uitkomsten van de Clingendael Buitenland Barometer, waaruit blijkt dat hybride dreigingen en oorlog Nederlanders verenigen in hun zorgen.¹³

Heikele kwesties

De meningen verschillen vooral over een aantal gevoelige kwesties, zoals de toekomstige verhouding met de Verenigde Staten. Sommige partijen zien geen probleem in Europese/Nederlandse afhankelijkheid van de VS en pleiten zelfs voor een intensievere samenwerking. Andere partijen spreken zich daar juist krachtig tegen uit. Deze verschillen komen voort uit uiteenlopende wereldbeelden: sommigen hechten veel waarde aan oude partnerschappen, anderen zien dit als hét moment voor Europa om een onafhankelijke veiligheidsactor te worden. Sommige partijen zien ook kansen om nieuwe allianties te vormen met opkomende machten. Een aantal partijen gelooft in een gelaagde strategie waarin al deze elementen een rol spelen.

Partijen verschillen vooral van mening over de manier waarop en de mate waarin de samenleving offers moet brengen voor de fors hogere defensie-inspanningen. Zo spreken vrijwel alle partijen hun steun uit voor Oekraïne in de strijd tegen Rusland, maar ze verschillen over de vraag hoeveel geld en wapens er naartoe moeten.

Dat ziet men ook terug in de discussie over de verhoogde NAVO-norm. Bijna alle partijen steunen extra defensie-uitgaven. Een kleinere groep wil daadwerkelijk voldoen aan de NAVO-norm, en de helft van de partijen onderbouwt dit ook concreet in hun CPB-doorrekeningen voor 2030 en 2035.

Ingrijpende keuzes

Uit de doorrekeningen van het CPB blijkt dat bij alle partijen de staatsschuld, zeker op lange termijn, flink zal oplopen. Dat gegeven zal, samen met de druk op de natuur en ruimte in Nederland, tot ingrijpende politieke keuzes leiden. Veel partijprogramma's gaan deze nu nog uit de weg. Het veiligheidsvraagstuk, en de daaraan gekoppelde vraag hoe we dat gaan betalen, staat hoe dan ook hoog op de politieke agenda - en zal daar naar verwachting ook in de toekomstige kabinetsformatie blijven.

13 Monika Sie Dhian Ho et al., '[Between Hope and Fear: Dutch population united in fear of hybrid threats and war, while strong divisions persist](#)', *Clingendael*, 15 maart 2025.

Over Instituut Clingendael

Het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' is een toonaangevende denktank en academie op het gebied van internationale betrekkingen. Met onze analyses, trainingen en publieke debat willen we overheden, bedrijfsleven, ngo's en de samenleving in bredere zin inspireren en equiperen, om zo een bijdrage te leveren aan een veilige, duurzame en rechtvaardige wereld.

www.clingendael.org
info@clingendael.org
+31 70 324 53 84

 @clingendaelorg
 The Clingendael Institute
 The Clingendael Institute
 clingendael_institute
 Clingendael Institute
 Newsletter

Over de auteurs

Bart van den Berg leidt het Security & Defence-programma van het Instituut Clingendael. Zijn onderzoek richt zich op internationale veiligheid en defensie, met een bijzondere nadruk op militaire operaties, capaciteiten, opkomende technologieën en cybersecurity.

Youri Verschoor is onderzoeker bij de Security Unit van het Instituut Clingendael. Zijn onderzoek richt zich op het veiligheids- en defensiedomein, met onderwerpen zoals dynamische militaire ontwikkelingen, nationaal en internationaal defensiebeleid, en vraagstukken rondom de EU en de NAVO.